

Szabó Miklós politikai szerepei

Aki eljött mai konferenciára, tudja, milyen fontos volt Szabó Miklós szerepe a demokratikus ellenzék kialakításában és az átmenet éveiben. A történelmi munkásságáról szóló előadáshoz kapcsolódva idézem a ma újra kiadott főművének egy mondatát:

Az orosz újkonzervativizmus hírhedt vezéralakja, Pobedonoszcev leplezetlenül azért védi meg a hagyományos köznapi gondolkodást, melyet jellemző módon előítéletes gondolkodásnak nevez, mert a reflektáló gondolkodásmód meghonosodása fogékonytá tenné a népet a logikai érvekkel történő politikai agitáció iránt.ⁱ

A hetvenes években írt tanulmányban sok ilyen lényegretörő és ma is aktuális politológiai megállapítás olvasható. Szabó Miklós utolsó jelentős önvallomásában ezt mondta Szilágyi Sándornak, 1999 tavaszán:

Engem már egészen korán, a gimnáziumban, amikor kezdtem tudatosodni, a politika érdekelt. Amikor a pályaválasztásra került sor, választhattam volna olyasmit is, aminek a művészetekhez volt köze, irodalomhoz, képzőművészethez, mert gimnazistaként inkább ebben a témakörben voltak sikereim, de tudatosan azt választottam, aminek a politikához volt köze. A történelmi pályát, mert a többi nem jöhetett szóba: a filozófia tulajdonképpen marxistaképző volt, a szociológia még burzsoá áltudomány, a közgazdaságtan pedig magasabb szintű könyvelőképzés, ráadásul matematika is volt benne, ami nekem nemigen ment volna. [...] Végül az határozta meg az egész szellemi orientációm, hogy '56 után nyilvánvaló volt, valamilyen módon „kivárok”. Ez elég szkeptikus és rezignált álláspont volt, mert nem voltam benne biztos, hogy ki tudom várni, de végül mégis az történt, amire titkon azért számítottam: hogy eljön ugyan a fordulat, még megérem, de már öreg leszek. Ötvenhatban még túl fiatal voltam, nyolcvankilencben már nem voltam elég fiatal, közben meg eltelt az életem. Én tehát erre készültem. Nem arra, hogy a rendszer megdőlj, hanem úgy fogalmaztam magamban már '57-ben, hogy újra lesz majd egy progresszív korszak, mint '53–'54-ben és '56-ban is volt, arra készültem, hogy ebbe be tudjak kapcsolódni, egy demokratikus fordulat előkészítésében részt tudjak venni. Ezért teljesen tudatosan kettéválasztottam a tevékenységemet egy hivatalos és egy nem hivatalos részre, és az utóbbira a hetvenes évek második felétől egyre több energiát fordítottam. [...]ii

Ezért vizsgáljuk meg azt, mit jelenthetett a fiatal Szabó Miklós számára a „politika” szó? Természetesen már akkor sem azt, hogy hatalmi pozíciót akart volna szerezni, beépülni a rendszerbe, mint sok kortársa, akiket a kilencvenes évek elején így jellemezett:

[Volt] egy szélesebb értelmiségi kör, amelynek tulajdonképpen ellenzéki nézetei voltak, de nem volt ellenzéki elkötelezettsége. [...] elsősorban karrierizmusból, de maguknak ezt azzal igazolták, hogy végülis a rendszerrel ki lehet jönni. Megdönteni úgysem lehet [...] Ezeket hívták akkoriban ellenzéki körben „haladároknak”, ez nagyon széles kör volt.ⁱⁱⁱ

Szabó Miklós feladata – ahogy ezt ő is hangsúlyozta – a fordulat előkészítése volt. A hatvanas években látta, hogy az amnesztia után a volt ötvenhatosoknak, akik túléltek a megtorlást

[...] nem kellett hűségnyilatkozatot tenniük, nem kellett átállniuk. Ez a csoport a legnagyobb mértékben honorálta ezt és kialakult az a sajátos helyzet, hogy ők lényegében egyfajta kormányzati tartalékot képeztek, miközben a saját tudatukban és a szélesebb közvélemény szemében is megtartották az ellenzékiesség mandátumát. Azt gondolták, hogy *ők az ellenzék*, de egy olyan ellenzék, amely *most éppen nincs ellenzékben*. Ezzel az a rendszer, ami a politikai közömbösítésre épült (ebben teljesen azonos volt az akkori hruscsovista Szovjetunióval), egy olyan mozzanatot

épített be [...] ami megfelelt a politikai manipuláció szabályainak. A manipuláció itt azt jelenti, amit a polgári demokráciákban: úgy kell közvetíteni, sugalmazni egy politikai akaratot, hogy az érintettekben mint a saját spontán törekvésük jelentkezzen. Ezek az emberek úgy lettek a kormány támogatói, hogy közben azt gondolták, ők tulajdonképpen az ellenzék. Ennek nem kis jelentősége volt a későbbi fejlődés szempontjából, mert évekre blokkolta egy újfajta ellenzékiesség kialakulását, megszüntette (valószínűleg egy teljes korszakra) az ellenzéki hagyomány folyamatosságát. Tíz évvel később csak nagyon nehezen tudott egy egészen más alapról induló ellenzék visszatérni az ötvenhatos tradícióhoz.^{iv}

Ezért a csatlakozásért, a két generáció közötti kooperációért Miklós nagyon sokat tett. A „haladároknak” is demonstrálni akarta, hogy lehetséges a szakmai teljesítmény és az ellenzéki tevékenység bizonyos mértékű ötvözése, de a vezetői pozíciót ígérő karierről természetesen le kell mondani. A kilencvenes években az előző évtizedekben követett taktikáját így jellemezte:

Azt kell mondjam, szinte egyedül voltam a lavírozgatásaimmal, azzal, hogy bizonyítsam, a vélnél sokkal tovább lehet elmenni anélkül, hogy kirúgnának. Ez a tény az opportunistákat önmaguk és mások előtt is leleplezte. Ők ugyanis addig természetesen azt mondták: nincs értelme annak, amit csinállok. [...] A *Beszélő* első számába] névvel írtam, és akkor volt az első eset, amikor nagyon közel voltam a kirúgáshoz, meg is kaptam a fegyelmet, azt a bizonyos szigorú megrovást. [...] Én az apparátusi munkában nem vettem részt. Nem gyávaságból, hanem gyakorlatiatlanságból és enerváltságból. Én inkább írni szerettem, mint technikai dolgok után rohángálni.^v

Az „apparátus” szó jelentése itt rövid magyarázatot igényel. Egy régi előadása szerint:

[...] ez a megnevezés az orosz illegális bolsevik párt gyakorlatában alakult ki, azt az organizációt jelenti, amely az illegalitás technikai feltételeit biztosította, tehát lakásokat, papírokat, hamis vagy nem hamis személyi iratokat szerzett. Ha propagandatevékenység is volt, akkor a sokszorosítást is ők végezték. Ahol pedig nagy illegális mozgalom volt, az apparátus legfontosabb része a párt titkosszolgálat, azaz a belső-elhárítás volt. Igyekeztek a besúgókat leleplezni, nemcsak a rendőr-besúgókat, hanem más szervezetek ügynökeit is.^{vi}

Tehát arra utalt, hogy szamizdat kiadványok előállításban, nagy volumenű terjesztésében, a konspirációt igénylő tevékenységekben nem vett részt – de ez a szóhasználat egyben előadásainak azon részeit is felidézi, amelyekben kifejtette, hogy a hatalomra kerülés után általában az egykori apparátus tagjai szereztek meg a vezető pozíciókat.

A szélesebb ellenzéki kört alkotó csoportokat más szempont szerint különböztette meg:

A *Beszélő* körét elkülönítette [a többiektől], hogy politikát akart formálni. Az [ellenzék] másik része egy életforma-közösség volt. [...] Ezért voltak radikálisabbak, mert nem volt kérdés számukra, hogy radikalizmusuknak milyenek lesznek a következményei. Furcsa, de így van: nem érdekelte őket a politika. [...] Én ezt a dolgot teljesen végiggondolva, már akkor [1988-ban] azon a véleményen voltam, hogy érdemeik elismerése mellett meg kell tőlük szabadulni. [...] Nekem két funkcióm volt eredetileg a demokratikus ellenzékben. Az egyik, hogy még a rendszerváltás előtt kremlinológus és pártközpont–szakértő voltam. Ennek a tudásomnak akkor a közvetlen politikai cselekvés meghatározásában fontos szerepe volt. Mára ez a funkcióm örvendetes módon megszűnt. A másik szerepem az SZDSZ ideológiájának kialakítása. Erre – mármint az ideológiára – ma is szükség van, bár ideológusnak lenni egy pártban nem túl rangos feladat. Szívesen csinálom tovább, de ha kikopok belőle nem fogok lelki válságba esni.^{vii}

Szabó Miklós tekintélyét mutatja, hogy részt vehetett a Monori tanácskozáson, ahol a fentebb említett közömbösítésről másik nézőpontból is beszélt:

A funkcionáriusok [...] informális körben nem győzték cinikus viszonyukat fitogtatni az iránt, amit csináltak: viccelődtek azon, hogy ők sem értenek egyet a határozattal, amit hoznak, *elhatárolják magukat saját maguktól*. [...] Idővel ez a magatartás olyan eredményesnek mutatkozott, hogy kiderült: jobb, mint az eredeti. A cinikus–korrupt lojalitás a funkcionárius-állomány külső–közép köréig felmenően funkcionális, míg diszfunkcionális a kommunista meggyőződés, amely számára a valóság értékelhető, eszmei kritériumok alapján minősíthető: a szocialista eszmények megvalósulását számon lehet kérni. A meggyőződéses vonalas ugyanúgy az ellenzékiiség határán imbolyog, mint a fanatikus bigott az eretnokség határán.^{viii}

Ezt a részletet azért választottam, mert jól mutatja Szabó Miklós egyik fő erősségét: szellemesen és tömören fogalmazott, a *cinikus–korrupt lojalitás* ma is pontos és jól alkalmazható kifejezés. Hasonló részek a hetvenes évek elején írott tanulmányában is vannak, például ez a lábjegyzet a jobboldal törekvéseinek projekciójáról, a *Cél folyóirat* című fejezetben:

Jellegetes példája ennek a hírhedt *Cion bölcsei* röpirat. Itt, miután előadja a világ-összeesküvés démonikus képét, az ennek végeredményeképpen létrejövő zsidó világuralom berendezkedésének ábrázolásakor, ahol a szerző a tiszta hierarchikus abszolút állam utópiáját festi meg, furcsa átcsapás érezhető az írás hangulatán. Félreérthetetlenül kiérzik, hogy itt a röpirat szerzője valódi társadalomideálját festi meg.^{ix}

A híreket olvasva láthatjuk, egyes politikusok mostanában is olyan terveket tulajdonítanak ellenfeleiknek, amelyeket legszívesebben ők maguk valósítanának meg.

Visszatérve az alapkérdéshez, mit jelentett Szabó Miklós számára a „politika” szó a hetvenes–nyolcvanas években? Felsorolok néhány fontos kérdést, amelyekről sokszor beszélt és írt:

- hogyan lehetséges egy elmaradott ország fejlődését a politika eszközeivel segíteni;
- létezik-e értelmes és sikeres „modernizációs stratégia”;
- melyek a diktatórikus rendszerek közös jellemzői, illetve egyedi sajátosságai;
- mire alapozzák a legitimitásukat;
- hogyan érik el, hogy a nép döntő többsége passzív legyen, beletörődjön a sorsába;
- milyen a torz és milyen a reális nemzettudat;
- az etnikai, vallási, életmód-kisebbségek problémái;
- az antiszemitizmus;
- az ideológiák és a szimbólumok;
- hogyan történik a politikai elit kiválasztása/kiválasztódása és az mennyire zárt;
- lehetséges-e a liberális piacgazdaságnál és a képviselői demokráciánál nyitottabb rendszer;
- megszüntethető-e a hierarchikus munkaszervezet, lehetséges-e a „munkás öngazgatás”;
- mikor és hogyan jöhetnek létre és erősödhetnek meg az ellenzéki mozgalmak;
- és sok más érdekes téma, például a fegyverkezési verseny, a háború veszélye...

Mielőtt a felsorolt kérdések közül háromról beszélnék, visszatérek a matematikai tehetségéről, illetve annak vélt hiányáról mondottakra. Egy kiváló matematika-tanár három éve tartott előadását idézem a matematikusi és a történelmi tehetség különbözőségéről:

Felteszek nektek néhány kérdést, amit 12–14 éves gyerekeknek is fel szoktam tenni. Egy furcsa országban, ahol egy bolond király uralkodott, hozott egy képességeihez méltó rendeletet, ami előírta: hétfőn, szerdán és pénteken mindenkinek igazat kell mondania, de a hét többi napján kötelező hazudni. A nép törvénytisztelő, ennek megfelelően viselkedik. Képzeljük el, abban az országban járunk, de nem tudjuk, a hét melyik napja van, a piacon viszont halljuk, hogy az egyik ember ezt mondta: *Holnap igazat fogok mondani*. Milyen napon lehetséges ez? [...]

A bolond király egy idő után megbukott, nem bántották, még nyugdíjat is kapott. Helyére egy okos király lépett, aki szembesült azzal, hogy az elődje nem bánt kesztyűs kézzel az okos emberekkel, közülük sokat be is börtönöztek. Ezért kitalált egy próbát...

[... egy nehéz feladatot kell az okos raboknak megoldaniuk, amit most nem ismertetek.]

De mi is ebben a vonzó? A szavak erejével teremtünk egy mesterséges világot, egy kitalált országot. Ebben a mikrokozmoszban a szabályok tökéletesen le vannak írva, nincs semmiféle homály. Itt a világ bonyolultságát figyelmen kívül lehet hagyni, ezért alkalmas arra, hogy egy kibontakozó intellektus hírt adjon magáról. Egy történelemtanár, akit nagyon kedvelek, több alkalommal is azzal dicsekedett nekem, hogy ő felismeri a matematikai tehetséget és szól a gyerek szüleinek, hogy ebbe az irányba érdemes menniük. Megkérdeztem tőle: annyira okosak? *Dehogy, mondta, történelemtanári nézőpontból kifejezetten butának tűntek, ugyanis valami merev, formalizálható logikát kerestek a történelemben is, ami természetesen nincs. De abból, ahogyan keresték, a mód, ahogy rákérdeztek a homályos pontokra, megmutatta nekem a matematikai képességeiket.*^x

Szabó Miklósnak rendkívüli tehetsége volt a hiányos és ellentmondásos források értelmezésére, a jelenségek lényegét megragadó modellek alkotására – ilyen értelemben sajátos matematikai tehetsége is volt. A gimnázium csak bizonyos aritmetikai, algebrai és egyéb műveletek elvégzésére akarta őt és társait idomítani, mert akkor sem az volt a cél, hogy minél többen gondolkodjanak, fogékonyak legyenek a logikus érvekre. Erre úgy reagált, ahogy sok másik diák – „a 'matek' nem nekem való”. Ő nagyon szeretett gondolkodni, előadásaiban a történelmet nyitottabbnak, alternatívákban gazdagnak ábrázolta, nem kedvelte a determinisztikus leírásokat és sokszor elvetette a bevett magyarázatokat. Például rendszeresen elmondta, hogy a szinte minden könyvben kegyetlen zsarnoknak ábrázolt

Sztálin – akármilyen furcsa is ezt mondani – világéletében *jobbos* volt, amennyiben ezt a kifejezést az osztályellenséggel szembeni kemény fellépés (balosság) vagy mérsékletesség (jobbosság) értelmében használjuk.^{xi}

Utána kifejtette, hogy a frakció-harcokból és a szovjet rendszer belső logikájából miként következett, hogy Sztálin lényegében minden döntési helyzetben a terror fokozását választotta. Elemzési technikát lehet tanulni tőle, számos aktuális esemény megértését is segítik Miklós régi előadásai.

Sokszor elmondta, milyen fontosnak tartja a személyes emlékek és a korabeli szóbeszéd felidézését, megőrzését. A *beszélő évek* sorozatban ezt írta:

Az eseményeket odafigyelőként megélt kortársnak kötelessége ezeket közölni az utókorral, hiszen ezeket a verbális közlésekkel szerzett információkat nélkül a sírba viszi. [...] Vannak afféle politikai folklórtermékek: vágy és félelem szülte konfabulációk. Ezek is kordokumentumok, miként a politikai viccek, a graffitik. Tárgyunk szempontjából legfontosabbak a célpletykák, amelyeket szándékosan szivárogtattak ki az értelmiségi vagy a széles közvéleménybe közlési, véleményalakító, orientáló vagy dezorientáló szándékkal.^{xii}

Ennek megfelelően számos anekdotát osztott meg hallgatóival, például a nyolcvanas évek elején:

Grósz Károly úgy esett ki a KB osztályvezetői állásából, hogy amikor benne volt a kongresszusi küldöttséget kijelölő bizottságban, azt mondta: *Kádár elvtárs, nem gondolja, hogy ezen a listán túl sok a zsidó?* – mire Kádár elvtárs azt mondta, *ő azt nem tudja, de az biztos, Grósz elvtárs nem sokáig lesz az agitprop osztály élén* – és egyből kivágta Borsod megyei titkárnak.^{xiii}

Látható, ez a kiszivárogtatott hír jelentős részben dezinformáció és több manipulációs célt is szolgált. Egyrészt erősítette az első titkár filozemita imázsát, másrészt jelezte, hogy Grósz belépett az utódlásra esélyes funcionáriusok sorába, hiszen meg mert szólalni Kádár jelenlétében. A pletykát ráadásul Grósz

ellenlábasai és támogatói is terjesztették, hiszen mindkét csoport úgy érezhette, ezzel ők kerülnek előnyösebb pozícióba. Grósz megyei első titkárként valóban valamivel távolabb volt a hatalmi centrumtól mint KB osztályvezetőként, de ez a „szakmai gyakorlat” kellett ahhoz, hogy egy évvel később a Központi Bizottság tagja lehessen. Az anekdota átvezet egy másik témához, Miklóst történészként és politikusként is nagyon érdekelte a mobilitás és a politikusok társadalmi/családi háttere:

Már a Rákosi-rendszernek is egyik alapvető önlegitimációs tézise volt a mobilitási lehetőségek hangsúlyozása. Tulajdonképpen a *rendszerünk demokratizmusa* címszó alá egyetlen dolog tartozott: *a proletár állam biztosítja a proletárnak, hogy nem kell neki továbbra is proletárnak lennie.*^{xiv}

Az iskolarendszer viszont 1945 és 1956 után sem támogatta ezt, egy jeles szociológus már a hetvenes évek végén kimondta,

[...] *az a célja, ami ma az eredménye*, nevezetesen: minél kisebb ráfordítással, a családokra minél többet hárítva biztosítsa a differenciált társadalmi struktúra újratermeléséhez szükséges szelekciókat úgy, hogy azért a szelekcióban a sor végére kerülők is rendelkezzenek a társadalom zökkenőmentes működéséhez szükséges minimummal.^{xv}

A sor végén állók ma már lényegében semmilyen munkalehetőségre és társadalmi felemelkedésre nem számíthatnak. Ezt a helyzetet Szabó Miklós egyik kései tanulmányában így jellemezte:

A kiépülőben levő *kétharmados társadalom*, amelyben a társadalom egyharmadának munkája elegendő ahhoz, hogy eltartsa a munkafolyamatból kimaradt kétharmadot, az osztályharc frontvonalát áthelyezte a klasszikus bal–jobb választóvonalról, a birtokos–birtoktalan, munkaadó–munkavállaló frontról *a jövedelemmel bírók és a segélyből eltartottak* közé. A legmodernebb szférából kimaradt, még klasszikus manuális gépkezelő munkát végző utóproletariátus és a legmodernebb szektor áldásait kevésbé élvező, sőt a leszakadással fenyegetett kistulajdonosok bajaikért az eltartottakat okolják. Ingyenélőknek vélik őket, nem akarják a nem teljesítőket eltartani [...] és] rasszista idegengyűlöletként jelentkezik ez a bevándoroltakkal szemben [is].^{xvi}

A politikai elit rekrutációjával is rendszeresen foglalkozott, például a hetvenes években ezt írta:

A tekintélyes érdekvédelmi szervezetek vezető állásai magas jövedelmet és előkelő társadalmi állást biztosítanak, jó indulást tudományos karrierhez, a legmagasabb rangúak részére pedig utat a politikai életbe. Huzamosabb ideig betöltött agrár érdek-képviselői vezető funkció többé-kevésbé biztosan hozza magával a földművelésügyi államtitkárságot, de nem rossz indulás egyéb gazdasági szakminisztériumok felé sem.^{xvii}

Amikor 2000 tavaszán utoljára beszélgettem Miklóssal, szóba hozta, mi az értelme annak, hogy parlamenti pártoknak több, egymással vetélkedő ifjúsági szervezetük legyen. Nem az a fő céljuk, hogy különböző életkori és szakmai csoportokat érjenek el, hanem a pártok vezetőségének potenciális új tagjai így emelkedhetnek ki: ez a gyakorlótér, ahol kiderülhet, ki képes kezdeményezni, minél többet szerepelni, versenytársait – akár unfair eszközökkel is – kiszorítani, magának támogatókat toborozni és a pártvezetés legfelső körében patrónust találni. A szelekció/kontraszelekció elemzése példabeszéddé vált, mögöttes értelme: Miklós szívesen maradt volna még képviselő, de 1997 körül be kellett látnia, hogy már nem alkalmas a feladatra, a szerencsés esetben is felére zsugorodó parlamenti frakcióban neki már nem lesz helye. Szerintem erre utalt 1999-ben az *„ötvenhatban még túl fiatal voltam, nyolcvankilencben már nem voltam elég fiatal, közben meg eltelt az életem”* – mondattal. Azért nevezte 64 évesen lényegében öregnek korábbi önmagát, mert már nem tudott és nem is akart egy mandátumért küzdeni – és ezt az érzést tíz évvel „visszadatálta”.

Nyolcvannolcban még csak 53 éves volt és a jelentős részben általa alapított Szabad Demokraták Szövetsége egyik vezetője lett. Az akkor elfogadott elvi nyilatkozat utolsó tétele Miklós személyes hitvallása is: „... politikailag cselekedni, a hatalommal, partnerekkel, harcostársakkal együttműködni, kompromisszumokat kötni csak világosan megfogalmazott elvek alapján lehet, amelyeknek elkötelezzük magunkat.” A stílus jelzi, valószínűleg ezt a mondatot is Szabó Miklós írta.

Amikor négy nappal az SZDSZ alapító gyűlése után beszélgettünk, Miklós elmondta, nem volt idő az „elvek” világos és pontos definiálására, sőt ez nem is lett volna célszerű, hiszen ha precízen meghatározzák a leendő szervezet ideológiáját, azzal a demokratikus ellenzékhez tartozók egy részét is elriaszthatták volna. A részletes program megvitatása, kidolgozása előtt szinte mindenki az általa javasolt névvel próbálta szimbolizálni, milyen politikai filozófiát szeretne követni. Több mint harminc név-variáns hangzott el, végül az első szavazás után három maradt: a Szabad Demokraták Szövetsége, a Radikális Demokraták Szövetsége és a Szabad Polgárok Szövetsége. Miklós javasolta a másodikat, a „radikális” szó számára természetesen nem „szélsőséges”-t jelentett, mint néhány, a közgyűlésen ellene felszólaló vélte, hanem a merészségre, a következetességre és a magyar polgári radikálisokra utalt.^{xviii} Én a „demokrata” szó előre látható inflációja, kiürülése miatt érveltem az akkor még ritkábban említett „polgár” mellett. Ő nem vitatta, hogy hamarosan azok is demokratának nevezik majd magukat, akik irtóznak a demokráciától, de úgy vélte ez nem ok arra, hogy lemondjunk e szóról. Majd mosolyogva hozzátette: *Valószínűleg lett volna egy még jobb megoldás; a Szabad Emberek Szövetsége, ráadásul ennek SZESZ a rövidítése, ami Magyarországon igen népszerű... Kérsz egy kis valódi eperpálinkát? [...]* A „párt” szóról, amit az alapítók döntő többsége szintén elfogadhatatlannak tartott, már öt évvel korábban elmondta, szeretne olyan országban élni, ahol nem a *Nem vagyok párttag, soha nem is voltam!* felkiáltással jelzik az emberek, hogy tisztességesnek tartják magukat. Évtizedekig szeretett volna párttag lenni, azaz reménykedett, még életében bekövetkezik a fordulat, ami után egy szabad köztársaság polgára és egy demokratikus párt tagja lehet.^{xix}

Tudta, milyen jelentősek a szimbólumok, erről is sokszor írt, általában érezhető iróniával:

A közjogi-historizáló eszmekör a Szent Korona-tanban érte el csúcsát. Ez már egyenesen teológiai magasságokban szárnyalt. A Szent Korona igazi *corpus mysticum* volt, amely – vibráló költői homályban maradt, hogy képletesen, szimbolikus vagy valóságos, testi értelemben – egyesítette a „nemzetet”, a reális, ágáló politikai nemzetet, de a háttérben beleértve a virtuális, a teljes nemzetet és a királyt, az állami főhatalmat. Teljes joggal írhatta róla Steinacker: „A magyarok köztudottan titkos tudományként kezelik a magyar államjogot. Nem tartják képesnek a külföldieket arra, hogy alkotmányuk sajátosságát teljességgel megértsék.”^{xx}

Egyik utolsó cikkében – Ludassy Mária könyvét méltatva – is említi ezt:

A monarchia azért nem tudott az államformáról tartott parlamenti szavazáson győzni, mert a Syllabus-vonalat mindenáron erőltető intranzigens katolicizmus és a reá támaszkodó royalista irány nem tudott közös platformra helyezkedni a mérsékelt royalistákkal. [...] Az ellentét a szimbolikus politikai térben jelent meg. Abban a kérdésben, hogy mi legyen a visszaállítandó királyság zászlaja. A Bourbon-párt trónkövetelője, aki [...] V. Henrik néven akart király lenni, ragaszkodott ahhoz, hogy az állami zászló a Bourbon-ház liliosos zászlaja legyen, míg az „orléans-iak” beletörődtek volna a forradalmi trikolorba. Már akkor Franciaországban is sok múlt azon, hogy „koronás címer” vagy „Kossuth-címer”. A megosztott ellenforradalmi táborral szemben győzött a köztársaság.^{xxi}

A koronás címer visszaállítása nem csak azért volt aggasztó, mert jelezte, a Horthy korszak számos egyéb eleme is vissza fog térni a magyar politikába, hanem azért is, mert a „neobarokk” díszlet mögött egy másik – általa régen leírt – formáció is rejtőzhet.

A fő kérdéseknél említettem, Miklós sokszor beszélt a fejlődés/fejlesztés alternatíváiról, arról, hogy a spontán piaci folyamatok vagy valamilyen „modernizációs stratégia” az eredményesebb. Ha egy országban az utóbbival kísérleteznek, akkor ez szükségszerűen diktatorikus rendszer kiépüléséhez vezet és lelassítja a fejlődést? Harminckét éve ezt mondta:

Ha Isten azzal verne meg, hogy a harmadik világban baloldali politikusnak kellene lennem, én sem tudnék kikerülni ennek a szorításából, mindent tudva sem. Mert a spontán modernizáció úgy indul el, hogy elkezdődik a tőke felhalmozása [...] Tehát nem a legszegényebbeken segítenek, nem azok lesznek egy kicsit kevésbé szegények, hanem a gazdagok lesznek még gazdagabbak, nagyon sokáig lesznek még sokkal gazdagabbak, ez teljesen igazságtalan szisztéma. Nagyon hosszú idő után kezd a felhalmozott tőke visszaáramlani, fejleszteni az országot. Ezért mindenütt felmerül, hogy a folyamatot fel kellene gyorsítani, de ez a stratégia valójában nem tudja felgyorsítani a felzárkózást. Ha a szovjet típusú gazdaságot nézi az ember (ötvenhatos lelkiállással, mert ötvenhatban magam is innen indultam, pedig nem voltam vonalas) akkor mondhattuk: ez olyan, amilyen, de ha itt negyvenötben a Horthy-rendszer maradt volna, akkor nem tartanánk itt civilizációs, modernizációs, szociális fejlődésben. Ez így is volt – de ma se tartanánk előbbre? [...] Azt mondhatta egy baloldali, akár Nyugaton, akár a Szovjetunióban ’37 körül, hogy bármilyen szörnyűségek is történtek, de a cári rendszer 20 év után nem tartana itt. De ma már tartana! Akárhogy is fejlődött volna, *ilyen* életszínvonal lenne – és azért ilyen állati elnyomás nem lenne. [...] Az alapvető probléma, hogy az elmaradott országokban a leglassabban megtérülő tőkebefektetésekkel kezdik – és ezt pontosan azok a felelőtlen diktatúrák tehetik meg, akiket nem befolyásol a nép véleménye.^{xxii}

Volt egy szintén sokszor előadott és néha leírt sejtése, mi történt volna Magyarországon, ha nem verik le a forradalmat:

Ötvenhatban [...] nagyjából azt lehetett látni, hogy aki baloldali hajlandóságú volt, az Nagy Imre felé gravitált, a másik oldalon pedig a lehetséges főszereplő lényegében a klerikális komplexum volt. Ez valóságos, nagy lehetőségekkel rendelkező erő volt. [...] Mint ’45 és ’47 között a kiscgazdák, a volt keresztény középosztályra támaszkodott, amely akkor még létezett. Arra számítottak, hogy a kisparasztságot, a kiskereskedőket és kisiparosokat is maga mögé sorakoztatja – ha újra lesznek majd. Amennyiben ez az irányzat győzött volna, a *vörös sztálinizmus* után egy *fekete–piros–fehér–zöld színre festett sztálinizmus* jött volna létre. Amiben állami tulajdonban maradtak volna a gyárok, amelyeket bürokratikus politikai kasztként igazgatott volna az újraszervezett keresztény középosztály politikai elitje, ahogy azt addig a sztálinista pártapparátus tette.^{xxiii}

Tehát – a 25 éve sokszor használt kifejezéseket idézve – *rendszer váltás* helyett *örsgé váltás* következett volna...

Az általa felvetett és elemzett kérdések döntő többsége ma is alapvetően fontos, róluk gondolkodva célszerű Szabó Miklós véleményét is megismernünk. Talán kimondhatjuk: ugyan ő kétszer is meghalt, először 2000 szeptemberében, másodszer, szimbolikusan, a róla elnevezett alapítvány megszűnésekor, de életműve – amelynek nagyon jelentős része a politikusi tevékenysége – maradandó érték.

J.A.^{xxiv}

Szabó Miklós idézett könyvei

- Viszonylag békésen – Válogatott írások*
Mozgó Világ & Helikon Kiadó, Budapest, 2000 ISBN 9632086813
- Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története (1867–1918)*
Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2003 ISBN 963949402X
- A jó kommunista szilárdan együtt ingadozik a párttal*
Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged, 2013 ISBN 9789633151471
- Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története*
Második kiadás, csak .pdf formátumban, 2015 ISBN 9789631223996
Szabadon letölthető a MEK/OSZK gyűjteményéből <http://mek.oszk.hu/14000/14078/>

-
- i Szabó Miklós: *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története* (p. 35.)
E kötet oldalszámái a szerző születésének 80. évfordulóján megjelent második kiadásra vonatkoznak.
- ii Szilágyi Sándor: *A Hétfői Szabadegyetem és a III/III* (pp. 33–44.)
- iii Csizmadia Ervin: *A magyar demokratikus ellenzék, III. kötet* (p. 78.)
- iv Szabó Miklós: *A jó kommunista szilárdan együtt ingadozik a Párttal* (p. 114.)
- v Csizmadia Ervin: *A magyar demokratikus ellenzék, III. kötet* (pp. 81–82.)
- vi Szabó Miklós: *A jó kommunista szilárdan együtt ingadozik a Párttal* (p. 34.)
- vii Csizmadia Ervin: *A magyar demokratikus ellenzék, III. kötet* (pp. 85–88.)
- viii Monori találkozó, 1985. június 14.
Magyar Füzetek, 18 – *Válság és Reform* (p. 37.)
- ix Szabó Miklós: *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története* – 623. lábjegyzet (p. 366.)
- x Elhangzott: 2012. február 22. – hangfelvétel alapján.
- xi Szabó Miklós: *A jó kommunista szilárdan együtt ingadozik a Párttal* (p. 141.)
- xii Szabó Miklós: *A desztalinizáció vége*
Beszélő, 1997/6 [második közlés:] *Beszélő évek 1957–1968* (p. 272.)
- xiii Szabó Miklós: *A jó kommunista szilárdan együtt ingadozik a Párttal* (p. 124.)
- xiv Szabó Miklós: *A jó kommunista szilárdan együtt ingadozik a Párttal* (p. 119.)
- xv Andor Mihály: *Dolgozat az iskoláról*
Mozgó Világ, 1980/12 (p. 12.)
- xvi Szabó Miklós: *Viszonylag békésen* (p. 56.)
- xvii Szabó Miklós: *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története* (p. 203.)
250. lábjegyzet: A Gazdaszövetség vezető funkcionáriusainak s központi hivatalnokainak évi fizetése 1908-ban: igazgató 10000 K, titkár: 5400 K, másodtitkár: 4800 K, helyettes szerkesztő: 2100 K, fogalmazó: 1800 K. (p. 203.)
- xxiii A polgári radikálisok jelentékeny számban találnak követőket az értelmiségben, a magánhivatalnok-rétegben, az egyetemi hallgatók között, a kereskedőtöke körében. Nem zárkózik el a korai szakaszban még az ipari tőke sem. Jelentékeny bázist nyernek azáltal, hogy ellenőrzésük alá tudják vonni a szabadkőműves mozgalmon belül a budapesti Martinovics Páholyt. Az első nagy összecsapás, a polgári radikális mozgalom fegyverpróbája az 1907-es pécsi szabadtanítási kongresszus volt, ahol eredményesen mérte össze szellemi fegyvereit a klérus erőivel. – írta
A liberalizmus megújulási törekvései; a polgári radikalizmus kialakulása című fejezetben.
Szabó Miklós: *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története* (p. 273.)
- xix Jankó Attila: *Szabad Emberek Szövetsége*
új generáció, II. évfolyam, I. szám [2000. november 29.] (p. 9.)
- xx Szabó Miklós: *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története* – 206. lábjegyzet (p. 176.)
- xxi Szabó Miklós: *A francia szélsőjobboldal az első kultúrharc és Vichy között*
Ludassy Mária: *Fehér jakobinizmus – Charles Maurras és az Action Française* című könyvéről
Holmi, 2000/5 (p. 630.)
- xxii Szabó Miklós: *A jó kommunista szilárdan együtt ingadozik a Párttal* (p. 242.)
- xxiii Szabó Miklós: *A jó kommunista szilárdan együtt ingadozik a Párttal* (p. 100.)
- xxiv Jankó Attila előadása a Republikon Intézet konferenciáján, Budapest, 2015. május 6.